

Kan en god människa vara olycklig?

Charlotta Weigelt

Antikens
uppfattningar
om förhållandet
mellan lycka
och moral

För de antika grekerna var ett gott liv också ett lyckligt liv. Men vad menade de med detta? Handlar lycka om välbefinnande, makt eller social framgång? Kan en människa anses lycklig fast den haft ett svårt liv? Charlotta Weigelt berättar om lycka och olycka i de grekiska tragedierna, samt hur de antika filosoferna tänkte kring lycka.

Vad innebär det att vara lycklig? Är lyckan i första hand ett känslotillstånd, att man känner sig tillfreds med tillvaron, och är den i så fall avhängig av att man är lyckad och har framgång i livet? Eller handlar ett lyckligt liv snarare om att man förmår göra det bästa av sig själv, och också gör gott mot andra? Detta slags frågor dyker upp tidigt i den antika grekiska litteraturen, och de har från början en tydlig etisk dimension, på så sätt att frågan om vad lycka är tänks vara intimt förbunden med frågan om vad ett gott liv är: ett liv som man i någon mening kan vara stolt över och försvara inför andra.

I sitt främsta etiska verk, *Nikomachiska etiken*, ställer **Aristoteles** frågan vad som utgör samhällets yttersta syfte. Han svarar: "Åtminstone i fråga om beteckningen är i princip de flesta överens: både det stora flertalet och de förfinade hävdar nämligen att det är lycka, och de antar att det att leva väl och att vara lyckosam i handling är det samma som att vara lycklig" (1095a). Aristoteles är den förste att på allvar tematisera begreppet lycka, eller mer precist det han kallar *eudaimonia*, som alltså vanligen översätts med "lycka", men som också kan för-

stås i termer av välgång. Ordet betecknar någonting sådant som att ha en välvillig gudom, *daimon*, som vakar över en. Det är ett vanligt påpekande att "lycka" inte är en helt okomplicerad översättning av *eudaimonia*, framförallt för att vi idag tenderar att förknippa lycka med ett psykiskt tillstånd av välbefinnande, medan *eudaimonia* har en tydlig "objektiv" aspekt. Termen syftar alltså inte bara på en subjektiv upplevelse, utan minst lika mycket på hur man faktiskt lyckas här i livet. Men just genom att hålla fast vid "lycka" som översättning av *eudaimonia*, ges vi en möjlighet, tänker jag mig, att fundera över om inte lycka kan innebära något mer än att allt känns bra. Och just detta är vad som diskuteras hos både **Platon** och **Aristoteles**, vilka båda är högst medvetna om att många människor just identifierar lycka med välbefinnande.

LYCKA SOM VÄLGÅNG I DE GREKISKA TRAGEDIERNA

Hos de antika grekiska författare som föregår **Platon** och **Aristoteles**, som **Homer** och tragedierna, kan vi se hur människan å ena sidan betraktas som en etisk varelse, i

den meningen att hon hålls ansvarig för sina handlingar, men hur hon å andra sidan också tänks vara utlämnad åt krafter som hon inte råår på. Ett klassiskt exempel i detta sammanhang är kung Oidipus, så som han framställs i **Sofokles** pjäs med samma namn. Oidipus är sedan födseln dömd till att döda sin far och gifta sig med sin mor, vilket han också gör så småningom. Men trots att det inte är någonting som han hade kunnat undvika, eftersom det rör sig om en förbannelse, tar han på sig hela ansvaret för sina brott när sanningen väl går upp för honom. Oidipus liv kan knappast sägas vara lyckligt, och detsamma gäller för många av de karaktärer som vi möter i tragedierna. Men i och med sin dramatisering av hur människor drabbas av olika olyckor som fördärvar deras liv, ger tragedierna också implicit uttryck för en viss idé om vad lycka innebär, nämligen att det går väl för en. Samtidigt måste detta vara en välgång med måtta. En människas lycka och olycka hänger inte bara på vad som händer med henne, utan också på hur hon själv beter sig. Gapar man efter för mycket så är detta att betrakta som hybris eller övermod, att man inte erkänner sina egna gränser som människa. I **Aischylos** drama *Agamemnon*, blir Agamemnon mördad av sin fru Klytaimnestra, både som en hämnd för att Agamemnon hade offrat deras gemensamma dotter Ifigenia för krigslyckans skull och som ett resultat av en förbannelse som ligger över hela familjen. När kören förstår att Agamemnon kommer att dö anmärker de att ”det att leva väl växte sig omätligt för alla dödliga” (rad 1331–1332), och fortsätter med att förklara att Agamemnon nu måste sona med sitt eget liv, bland annat för de dödsfall som skett i familjen i det förflutna. På uppgång följer fall, det tycks vara sensmoralen här: genom att dö återställer alltså Agamemnon ett slags balans. Självklart består Agamemnons huvudsakliga brott i att han har offrat sin egen dotter. Men brottet är i sin tur ett tecken på att han inte inser att han inte bara hör hemma i offentligheten tillsammans med andra män, vars uppgift det bland annat är att dra ut i

krig när så krävs (i det här fallet för att bege sig till Troja för att hämnas kung Menelaos, Agamemnons bror, vars heder blivit kränkt), utan också i en familj med fru, barn och anfäder. Att offra den har sitt pris, det kräver ett motoffer. Agamemnon misstänker nämligen inte alls vid sin hemkomst att han har något att frukta från sin fru, utan oroar sig bara för att andra män ska vara avundsjuka på hans framgångar i kriget. Hans blindhet är inte den enda orsaken till hans fall, men den bidrar till det. En lycklig människa är således en som vet sin plats och förstår vad som anstår en människa.

SOKRATES: EN GOD MÄNNISKA KAN INTE VARA OLYCKLIG

Om vi sedan går framåt, till Platon, möts vi av en syn på lycka där idén om ansvar har blivit helt central. I Platons dialoger är det som bekant oftast **Sokrates** som är huvudpersonen, och Sokrates inställning är kort och gott att en god människa inte kan vara olycklig. Omvänt kan en ond eller dålig människa aldrig vara lycklig. Som synes förstås lycka och olycka i övervägande etiska termer. I dialogen *Staten* beskrivs tyrannen som den olyckligaste av alla människor. Tyrannen är en enväldshärskare som styr med våld. Han kan kanske tyckas ha fullkomlig makt över dem han har förslavat, men egentligen har han förslavat sig själv mest av allt, eftersom han är helt och hållet styrd av sitt begär efter makt. Han förmår därmed inte styra sig själv. Vikten av självstyre, på grekiska *autarkeia*, är något som Sokrates ofta återkommer till. Att styra sig själv innebär att vara så att säga grundad i sig själv: att kunna rättfärdiga sina uppfattningar och värderingar, och i sista hand det liv man lever, vilket hänger ihop med att man förmår underkasta sig något slags principer, i grund och botten en övertygelse om vad som är rätt och gott. Sokrates kan därför i *Staten*, efter att han har förklarat att tyrannen är den mest miserabla människa man kan tänka sig, som dessutom lever i konstant skräck eftersom alla ogillar honom, konstatera att den lyckligaste männ-

iskan är den som är mest rättfärdig, och styr över sig själv som en kung (580c), vilken här utgör bilden av en god auktoritet.

Om det att vara lycklig hänger ihop med ett särskilt sätt att leva, och huruvida det kan försvaras eller ej, är det tämligen uppenbart att lycka inte kan identifieras med ett eller annat känslotillstånd, som tillfredsställelse eller glädje. Men samtidigt förefaller det också tämligen klart att Sokrates tänker sig att det goda, lyckliga livet inte består i att man bara följer en föreskriven mall, så att säga, och inrättar sitt liv på ett sätt som överensstämmer exempelvis med vad majoriteten eller experterna (om det finns några) anser känneteckna det goda livet. Tvärtom verkar han mena att det är en central etisk uppgift för varje människa att själv ta ställning i denna fråga, och också att ta på sig ansvaret för sitt eget ställningstagande. Om sig själv säger Sokrates i dialogen *Kriton* att han aldrig fogar sig efter något annat än det argument som efter övervägande framstår som det bästa (46b). Att vara en bra person är med andra ord att själv reflektera över huruvida en viss uppfattning, den må komma från någon annan eller från en själv, är rimlig; och att, i det fall man blir övertygad om att uppfattningen i fråga kan försvaras, låta sig bindas av den. Detta hänger ihop med den idé om självstyre som nämndes ovan: att styra sig själv innebär inte att vara utlämnad åt sin egen privatmoral eller liknande, utan att göra vad som initialt ofta är utifrån kommande värderingar till något som är ens eget. Man blir så till ett slags bärare av en normativ ordning som överstiger en men som samtidigt är förankrad hos en själv.

En sådan person är alltså lycklig i den meningen att hon lever ett liv som hon kan stå upp för, och där hon också har internaliserat ett slags moralisk kontrollfunktion, i form av en kritiskt granskande attityd till sig själv. I kraft av denna ansvarsfullhet och upplevelse av att vara ”kung” över sig själv, kan en sådan människa inte bli olycklig, därför att det inte ligger för henne att se sig själv som ett offer för omständigheterna, hur svåra de

än kan vara. Tvärtom ser hon sig själv som ett subjekt fullt ut, som förhåller sig aktivt till det som sker och i den meningen har tagit makt över sig själv. Sokrates är ju själv ett bra exempel på en sådan hållning: när han anklagades och dömdes till döden, bland annat för att ha fördärvat ungdomen med sitt speciella sätt att bedriva filosofi, såg han inte detta som en olycka som drabbade honom, utan tvärtom som en personlig triumf. Dels blev rättegången och dödsdomen ett tillfälle för honom att visa att han menade allvar med sin övertygelse om att det viktiga inte är att leva utan att leva väl, som han säger i *Kriton* (48b), samt med sin moraliska grundprincip, att det alltid är bättre att lida än att göra orätt. Han gick i döden, efter vad han själv säger i *Försvarstalet*, den av Platons dialoger som skildrar rättegången mot Sokrates, i förvissning om att han inte gjort någonting fel, utan varit hederlig in i det sista. Att bli straffad för det gör honom ingenting; det är mer synd om dem som anklagat honom, och om de dödar honom eller driver honom i landsflykt skadar de bara sig själva, eftersom de gör orätt. Detta är ytterligare en aspekt av Sokrates syn på det goda livet, och på handling generellt: allt handlande är självreflexivt, det slår tillbaka på en själv, och det är något som tyrannen inte förstår. Denne tror ju att man kan förslava andra människor och göra ont mot dem, och själv bli lycklig på kuppen. Till skillnad från det stora flertalet uppfattar inte Sokrates en dödsdom eller andra straff som en olycka, för som han säger i dialogen *Gorgias*, det är bara en oförnuftig och feg människa som fruktar döden i sig: ”Den värsta av alla olyckor är nämligen att gå till Hades med själen tyngd av många oförätter” (522e).

**ARISTOTELES:
DET LYCKLIGASTE LIVET ÄR
ETT LIV I BETRAKTANDE**

När Aristoteles resonerar kring lycka och det goda livet i *Nikomachiska etiken* blir det klart att han å ena sidan i mångt och mycket övertar Platons eller Sokrates uppfatt-

ning att lyckan i första hand är kopplad till handling och i vidare mening till hur människan förhåller sig till det som sker med henne, men att han å andra sidan inte helt vill räkna bort betydelsen av externa faktorer. Som exempel på det senare nämner Aristoteles kung Priamos av Troja. Denne fick se sin stad invaderad och raserad under det trojanska kriget; och under krigets sista år förlorade han dessutom sin bästa son, Hektor. Till råga på allt var det en annan av Priamos söner, Paris, som i hög grad var orsaken till kriget, i och med att denne rymde med kung Menelaos hustru, den sköna Helena, vilket alltså fick Menelaos att tillsammans med sina vänner och bundsförvanter starta kriget mot Troja. En sådan man som kung Priamos, vars liv blev så olycksdrabbat, kan inte gärna betraktas som lycklig, anmärker Aristoteles (II00a).

Men samtidigt invänder Aristoteles också mot **Solons** berömda påstående, att man kan avgöra huruvida någons liv varit lyckligt först när personen i fråga är död, och alltså har fullbordat sitt liv. Lyckans kärna står enligt Aristoteles att finna i handling, betraktad som en realisering av en människas karaktär, och mer precist av en god karaktär – givet att handlingar som utgår från en dålig karaktär inte kan göra ett liv lyckligt. ”För den som i sanning är god och sansad anser vi bära alla ödets lotter på ett klädligt sätt, samt alltid handla på ädlaste sätt utifrån de förhandenvarande omständigheterna” (II00b–II01a). Aristoteles betonar alltså den etiska innebörden av lycka, även om han som sagt menar att det finns en gräns för hur mycket olycka en människa kan drabbas av och fortfarande sägas leva ett lyckligt liv. Men dessutom observerar han att alla människor låter sig vägledas i sina liv av en eller annan idé om lycka. En persons föreställning om lycka, vilken den än må vara, kommer mer precist att fungera som ett slags övergripande horisont inom vilken personen i fråga gör sina livsval i både stort och smått. Man skulle också kunna säga att vår föreställning om lycka i

Aristoteles ögon är en helt väsentlig aspekt av vår identitet, vilken styr in oss på specifika vägar i livet. Den som exempelvis identifierar lycka med social framgång kommer förmodligen att när så är möjligt välja sådana handlingar som bidrar till förverkligandet av detta övergripande ändamål, för att på så sätt bli lycklig.

Aristoteles skiljer därför ut tre sorters livsval, som motsvarar tre uppfattningar om vad lycka innebär: det behagliga livet, som kretsar kring behovstillfredsställelse, det politiska livet, där det viktiga är att bli respekterad som en duglig medborgare, och slutligen det betraktande eller ”teoretiska” livet (*bios theoretikos*; av *theorein*, som också betyder ”skåda”, ”observera”). Det sistnämnda innebär ett liv i reflektion, enkelt uttryckt, där man ägnar sig åt tänkandet för tänkandets egen skull, och inte för att kunna handla och åstadkomma något, vilket ju vanligen är fallet till vardags. Trots att Aristoteles genomgående i sin etik diskuterar det sociala livet, och vad det innebär att göra väl ifrån sig där, kommer han så småningom till slutsatsen att det är det betraktande livet som är det lyckligaste. I detta liv kan människan verkligen styra sig själv, just på grund av att hon inte ägnar sig åt handling tillsammans med andra människor utan bara begrundar verklighetens beskaffenhet för sakens egen skull. Hon är därför inte beroende av att uppnå någonting, och kan därför inte heller misslyckas. Man kan tycka att ett liv i betraktande framstår som passivt och världsfrånvänt, men faktum är att Aristoteles menar att detta slags liv är den högsta formen av aktivitet. I Aristoteles ögon utmärks den goda människan av att hon inser att moraliskt försvarbara handlingar är sina egna ändamål, det vill säga värda att utföra för deras egen skull. Det är exempelvis skillnad mellan att vara generös mot en vän för att man tycker att det är rätt, jämfört med att vara det för att man hoppas vinna något för egen del, kanske tacksamhet från vännen i fråga. I det senare blir handlingen, generositeten, bara ett medel för att uppnå ett

annat, i förhållande till handlingen yttre, resultat (tacksamhet). Men även handlingar av det förra slaget är i någon mån beroende av hur de uppfattas av andra: även om jag förmår vara genrös mot min vän bara för sakens egen skull kan jag inte gärna se handlingens syfte som uppnått om inte min vän delar mitt synsätt.

Men i det tänkande som bara är till för sin egen skull är syftet onekligen uppnått från början, oavsett vad tänkandet faktiskt leder till: det är med andra ord en perfekt aktivitet, som inte pekar bortom sig själv. Detta perspektiv hänger ihop med Aristoteles metafysik, enligt vilken den högsta formen av existens är oavbruten och självständig verksamhet. Strängt taget är en sådan existens förbehållen Gud, och i den mån en människa väljer att ägna sig åt det betraktande eller reflekterande livet kan hon således sägas odla det gudomliga elementet inom sig själv, nämligen förnuftet. Emellertid är ett sådant liv ”övermäktigt för människan” (1177b): människan är ju ändlig, och behöver därför ingå i en social gemenskap tillsammans med andra. Hon kan med andra ord inte bara ägna sig åt att tänka, utan måste också handla. Men likväl bör den som vill leva ett lyckligt liv vårda sitt förnuft, som är människans kärna, så att säga, samtidigt som det är något gudomligt. Så mänsklig lycka innebär att sträcka sig efter något som överskrider en själv men just därför är man själv mer än något annat: ”Det skulle ju vara märkligt om hon skulle välja inte sitt eget liv utan någon annans” (1178a), anmärker Aristoteles. Lycklig är den människa som inte bara gör gott mot sig själv och andra, utan som också förmår se sig själv, sin plats i en större helhet, där hon inser att hon inte är ”det främsta här i världen” (1141a). Vi skulle också kunna säga att lycka innebär att inte bara förstå utan också bejaka vad det innebär att vara just människa. På så sätt fullbordar Aristoteles, på sitt speciella sätt, en idé om lycka som intimt förbunden med självkännedom och förmåga till ansvar, något som i hög grad genomryr hela den grekiska antiken.